

کلید واژه‌ها: پژوهش، برنامه‌ی درسی، معلم پژوهنده، جایگاه پژوهش در برنامه‌ی درسی، توسعه‌ی فرهنگ پژوهش.

اشاره

تعلیم و تربیت و دست‌رسی به حوزه‌ای از معرفت که ما را با وجود همه‌ی مشکلات پیش‌رو راهبر باشد، به پژوهش‌های علمی نیاز دارد. اما به هر حال، بدون استناد به یافته‌های تحقیقاتی نمی‌توان، پاسخ‌گوی همه‌ی پرسش‌ها در نظام تعلیم و تربیت بود. برخی از کشورها، با بهره‌گیری از نتایج تحقیقات به موفقیت‌های زیادی دست یافته‌اند. ایران ما نیز، به دلیل ساختار عظیم تعلیم و تربیت و جمعیت بالای دانش‌آموزی، از این قاعده مستثنا نیست.

کلید واژه‌ها:

پژوهش، برنامه‌ی درسی،
پژوهش‌کلاس درس،
معلم پژوهنده، جایگاه
پژوهش در برنامه‌ی
درسی، توسعه‌ی فرهنگ
پژوهش.

عرصه صورت پذیرد. برنامه‌های درسی و آموزشی، یکی از عمده‌ترین محورهای پژوهش معلمان در یک نظام آموزشی متمرکز است. برنامه‌ی درسی معمولاً از بالا و توسط کارشناسان در مرکز تدوین و تهیه و به سراسر مناطق و محل‌های آموزشی فرستاده می‌شود. در مناطق و سطوح پایین است که برنامه‌ها به اجرا درمی‌آیند و مشکلات آن‌ها نمایان می‌شود. این جاست که پژوهش توسط معلمان برای اصلاح و بهسازی ضرورت پیدا می‌کند. از این‌رو، زمینه‌هایی چون: روش‌ها و راهبرد تدریس به صورت فعال، صورت‌های مناسب یادگیری مثل یادگیری به صورت تلفیقی یا ترکیبی از جمله ترکیب دو یا چند رشته باهم در تدریس، شیوه‌های ارزشیابی، اصلاح ارزش‌ها و نگرش‌های دانش‌آموزان مثل ایجاد نگرش مثبت نسبت به کار عملی یا تقویت حس مشارکت‌جویی و احساس مسئولیت، بهبود چگونگی اداره‌ی کلاس،

با توجه به این‌که اصلی‌ترین کار معلم در کلاس و مدرسه تربیت و هدایت یادگیری است، طبیعی است که پژوهش‌های معلمان نیز در همین

راه‌های تقویت همکاری در محیط مدرسه میان معلمان و مدیران، و... می‌تواند مورد پژوهش قرار گیرد.

مطالب درسی هر قدر هم علمی و منطقی تدوین شده باشند، چنان‌چه از نظر معلمان درست و مناسب تلقی نشوند، در اجرا با توفیق چندانی همراه نخواهند شد. پژوهش کلاسی، مناسب یا نامناسب بودن برنامه‌ی درسی را محک می‌زند و آن را ارزیابی می‌کند.

استن هاوس^۱، متخصص آموزش معتقد است که برنامه‌ی درسی هیچ‌گاه بی‌کیفیت یا غیرمجاز تلقی نمی‌شود، اما کیفیت آن باید در عمل آزموده شود. برنامه‌های درسی بیشتر داعیه‌ی عقلانی بودن دارند تا درست بودن. درست و نادرست بودن باید در کلاس‌های درس محک بخورد. برنامه‌ی درسی لازم است به جای پذیرفته شدن محض و بی‌چون و چرا توسط معلمان، از طرف آنان نقد و بررسی شود. این بررسی میسر نخواهد بود، مگر با پژوهش توسط معلمان با همکاری دانش‌آموزان. باید یادآور شد، پژوهش درباره‌ی برنامه‌های درسی موجود نه صرفاً به منظور تحقیق و دانش‌آفرینی، بلکه به منظور اصلاح و بهبود آن و متناسب ساختن آن با نیازهای دانش‌آموزان است.

هاپ کینز^۲ بر ارزشیابی از برنامه‌ی درسی تأکید دارد و یکی از وظایف معلمان پژوهشگر را همین کار ارزیابی می‌داند. وی یادآور می‌شود که متأسفانه ارزیابی از برنامه‌ی درسی، به جای مبتنی شدن بر پژوهش‌های مدرسه‌محور، هنوز براساس روش‌های سنتی دانشگاهی انجام

می‌گیرد. در صورتی که اگر ارزیابی به گونه‌ای سامان می‌یافت که به جای پژوهش صرفاً دانشگاهی، توسط خود معلمان و دست‌اندرکاران مدارس صورت می‌گرفت (و بی‌گمان از دانشگاهیان نیز استفاده می‌شد)، تغییر و اصلاح براساس داورهای حرفه‌ای و کارشناسی معلمان انجام می‌پذیرفت و امکان عملی شدن نیز بیشتر می‌شد. بدین ترتیب، ارزشیابی از برنامه‌ی درسی می‌تواند مانند پژوهش کلاسی وسیله‌ای باشد برای تبدیل اندیشه‌ی تربیتی به عمل آموزشی، همراه با نظارت گردانندگان مدارس.

هاپ کینز در کتاب خود تحت عنوان «پژوهش در کلاس درس»، که مبتنی بر بهترین راهکارهای عملی پژوهش کلاسی است، اثرات مفیدی را برای پژوهش‌های کلاسی برشمرده است:

- پژوهش در مورد فعالیت‌های درس و پیوند برنامه‌ها با این فعالیت‌ها، موجب تحول و پیشرفت آموزش می‌شود.
- کار پژوهش عملی توسط معلمان در کلاس همواره به نوعی از برنامه‌ها ارزشیابی به عمل می‌آورد.
- پژوهش کلاس موجب می‌شود که برنامه‌ها در حد زیادی متناسب با فعالیت‌های روزانه‌ی افراد و مدارس تدوین شوند.

وی می‌افزاید، پژوهش کلاسی نوعی الگو یا راه و روش برای پژوهش‌های مدرسه‌محور یا پژوهش توسط معلمان را فراهم می‌سازد و به

کمک آن، ارزشیابی و عمل معلمان، از قیدهای تخصصی بیرون از مدرسه تا حد ممکن خارج می‌شود. به علاوه، تغییر و تحول بیش از این که به دست برنامه‌های متمرکز و نخبگان مرکز‌نشین سپرده شود، در اختیار معلمان و مدارس هر منطقه و محل قرار می‌گیرد.

ناگفته پیداست این کار زمانی می‌تواند به درستی صورت پذیرد که در درجه‌ی نخست معلمان و سپس دیگر کارکنان مدارس به اندازه‌ی لازم از توانایی‌های علمی و پژوهشی بهره‌مند باشند و بتوانند شخصاً به داوری حرفه‌ای و تخصصی دست بزنند و این کار را براساس اصول منظم و منطقی و مبتنی بر خرد جمعی و دانش قابل قبول در جهان امروز انجام دهند. پر واضح است، داوری‌ها اگر سست باشد، به یقین سودی در برنخواهد داشت. به همین دلیل، حرکتی که

مدارس، ابتدا باید در نظام اجرایی کنونی آموزش و پرورش کشورمان تجدیدنظر اساسی صورت پذیرد. در واقع به منظور هر گونه تغییر اساسی در روند تربیت دانش‌آموزان، می‌باید در برنامه‌های آموزشی مدارس و نحوه‌ی اداره‌ی آن‌ها بازنگری جدی انجام گیرد. اگر قصد داریم دانش‌آموزانی را برای آینده‌ای که اطلاع چندانی از آن نداریم، تربیت کنیم، باید در نظر بگیریم که انتقال مطالب درسی به دانش‌آموزان به خودی خود کافی نیست. در دنیای آینده به انسان‌هایی نیاز داریم که بتوانند، مسائل مربوط به «زمان خود» را حل کنند. دگرگونی‌های علمی و اجتماعی دنیای امروز بسیار سریع رخ می‌دهند و پیش‌بینی این‌که برای سال‌های نه‌چندان دور، به چه نیاز داریم، امری غیرممکن است؛ همان‌طور که مطالب آموخته شده‌ی چند سال پیش برای امروز کفایت نمی‌کند و جواب‌گوی مسائل زمان ما نیست. به نظر می‌رسد که تنها راه حل مسئله، مجهز کردن دانش‌آموزان به مهارت‌های بالقوه‌ای است که از طریق آن‌ها بتوانند، مسائل آینده را حل کنند؛ مهارت‌هایی که برای نظم‌بخشی و استفاده از اطلاعات و ابتکار عمل لازم هستند؛ مهارت‌هایی که می‌توانند، زندگی و یادگیری را کنترل کنند؛ مهارت‌هایی که انسان را در هضم و جذب اندیشه‌های نو و تجربه‌های جدید توانمند می‌سازند.

به قول معروف «آموزش در کودکی هم چون نقشی بر سنگ ماندگار است.» بنابراین انتظاری بجاست که آموزش و پرورش، توسعه‌ی فرهنگ پژوهش را در مدارس دنبال کند. این توسعه‌ی فرهنگ پژوهش از آن‌جایی که فرهنگ و آموزش زیربنای توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و سیاسی محسوب می‌شود، لازم است نظام فرهنگی کشور از کارایی لازم و آموزش و پرورش از نظامی پویا برخوردار باشد. به سخن دیگر، در نظام آموزش و پرورش، علم و پژوهش نهادینه شود و پژوهش دانش‌آموزی جایگاه و موقعیت واقعی خود را باز یابد. به‌ویژه در دوره‌ی ابتدایی، دانش‌آموزان باید اصول اولیه و اساسی تحقیق و پژوهش را یاد بگیرند و در طول سال‌های تحصیل، مهارت‌های لازم را کسب کنند. پیشنهاد این است که در محتوای برنامه‌های درسی مسائلی گنجانده شوند که رغبت دانش‌آموزان را برای پژوهش برانگیزانند. برای توسعه‌ی فرهنگ پژوهش در

اگر قصد داریم دانش‌آموزانی را برای آینده‌ای که اطلاع چندانی از آن نداریم، تربیت کنیم، باید در نظر بگیریم که انتقال مطالب درسی به دانش‌آموزان به خودی خود کافی نیست. در دنیای آینده به انسان‌هایی نیاز داریم که بتوانند، مسائل مربوط به «زمان خود» را حل کنند

درباره‌ی پیشبرد برنامه‌ی معلمان پژوهنده آغاز شده است، اگر به درستی هدایت و حمایت شود، در آینده می‌توانیم شاهد تحولات شایانی در این زمینه باشیم. راه رسیدن به این مقصود چیزی نیست جز توجه به تربیت نیروی انسانی آگاه، علاقه‌مند و پژوهشگر و ارج نهادن به تجربه‌های مفید معلمان و اشاعه‌ی آن‌ها و تدوین برنامه‌های تشویقی و منطقی برای تربیت معلمان پژوهشگر. این کار کاملاً شدنی است، اما مستلزم برنامه‌ریزی جامع و پشتیبانی عقلانی و علمی از سوی آگاهان و اندیشه‌گران در این زمینه است. ترویج و گسترش مطالب علمی و مفید در این زمینه، یکی از راه‌های رسیدن به این مقصود

مطالب درسی هر قدر هم علمی و منطقی تدوین شده باشند، چنانچه از نظر معلمان درست و مناسب تلقی نشوند، در اجرا با توفیق چندانی همراه نخواهند شد. پژوهش کلاسی مناسب یا نامناسب بودن برنامه‌ی درسی را محک می‌زند و آن را ارزیابی می‌کند

سهام مناسبی برای پژوهش‌های دانش‌آموزی پیش‌بینی نشده است. آموزش و پرورش در اولین گام باید تغییراتی را در برنامه‌های درسی و محتوای کتاب‌های درسی اعمال کند؛ به ترتیبی که حس کنجکاوی دانش‌آموزان ارضا شود. در برنامه‌های درسی باید جایی برای پژوهش در نظر گرفته شود، تنها بر محفوظات تکیه نشود و به اندازه‌ی کافی به فعالیت علمی و پژوهشی توجه شود. روشن است که می‌توان بنیادهای فلسفی یا دیدگاه خود به آموزش و پژوهش و به پژوهش‌آموزی را تغییر داد و در پی آن برنامه‌ها را بازنویسی کرد. در این بازسازی و بازنویسی، باید بنیادهای دانش‌پژوهانه‌ی امروزی را به کار گرفت. می‌توان هر درس را به گونه‌ای برنامه‌ریزی کرد که پژوهش‌آموزی در تار و پود آن تنیده شده باشد. می‌توان درس پژوهش‌آموزی را هم به گونه‌ای برنامه‌ریزی کرد که دانش‌آموز را به پژوهش درباره‌ی پژوهش تشویق کند و به او آزادی اندیشه و کار بدهد؛ نه این که او را در قالب‌های کهنه و نامتناسب با رشته و کار او، و ناسازگار با دیدگاه‌های امروزی، زندانی کند.

همراه با فعالیت‌های هیجان‌بخش به خوبی می‌توانند، نظر دانش‌آموز بی‌علاقه و بی‌توجه را به پژوهش جلب کنند. در این راستا، معلمان می‌توانند در برنامه‌های پژوهشی مدرسه، رغبت و علاقه‌ی دانش‌آموزان را در نظر بگیرند و موضوعات جذاب و تا حدودی باب میل دانش‌آموزان را مورد تحقیق و پژوهش قرار دهند. اگر این امر صورت گیرد، دانش‌آموزان از پژوهش لذت خواهند برد. آن را برای کسب نمره انجام نخواهند داد و از آموختن و انجام کارهایی که در حین پژوهش ضروری است، حظ وافر خواهند برد.

معلمان توانمند با شناخت توانمندی‌های دانش‌آموزان در انجام پژوهش‌ها، به تقسیم کار دست می‌زنند و به نوعی همه‌ی دانش‌آموزان را بسته به نوع استعدادی که دارند، درگیر کار تحقیق می‌کنند. این در واقع نوعی عمل حمایتی است. استفاده از روش‌های مناسب پژوهشی، رقابت‌های سازنده را باب می‌کند. نقادی و تحلیل قضایا و قضاوت و داوری آگاهانه را به آن‌ها یاد می‌دهد و آن‌ها را در اصلاح و تغییر برنامه‌ها، روش‌ها و راهبردها شریک و سهیم می‌سازد.

جمع‌بندی

چنانچه آموزش و پرورش قصد توسعه‌ی فرهنگ پژوهش در مدارس را داشته باشد، باید این فرهنگ را در دوره‌ی ابتدایی به وجود آورد و در دوره‌های تحصیلی بالاتر آن را بسط و گسترش دهد. متأسفانه در دوره‌ی ابتدایی آموزش و پرورش ما، جای پژوهش خالی است و در محتوای برنامه‌ها و کتاب‌های درسی

امر مهم ممکن نمی‌شود مگر آن که چنین فرهنگی را در دوره‌ی ابتدایی ایجاد کنیم و در دوره‌های بالاتر آن را توسعه دهیم. مخصوصاً در برنامه‌های درسی ابتدایی جای پژوهش خالی است و در محتوای برنامه‌ها به رغم تغییرات مثبت سال‌های اخیر، کمتر مجال برای آن پیش‌بینی شده است. مطالب درسی باید عنوان‌ها و محتوای جذاب داشته باشند و بتوانند، حس کنجکاوی دانش‌آموزان را برای جست‌وجو پژوهش برانگیزند. درصدی از نمره‌ی دانش‌آموزان باید به فعالیت‌های علمی و پژوهشی آنان تخصیص داده شود. هم‌چنین در مراکز تربیت معلم، نحوه‌ی تربیت معلمان باید به گونه‌ای صورت گیرد که روحیه‌ی پژوهش و تحقیق را در آنان تقویت کند و گسترش دهد. در واقع، اساسی‌ترین رکن در موفقیت «توسعه‌ی فرهنگ پژوهش» در مدارس، برخورداری از معلمان کارآمد و علاقه‌مند به امور پژوهشی است.

معلمان باید به دانش‌آموزان بیاموزند که چگونه علمی فکر کنند و منطقی بیندیشند. چگونه مشاهده کنند و نتایج مشاهده‌های خود را جمع‌بندی، و منظم طبقه‌بندی کنند. چگونه حدس بزنند و چگونه به ارزیابی مسائل بپردازند. برای آن که معلمان بتوانند فعالیت‌های علمی دانش‌آموزان را برنامه‌ریزی و هدایت کنند، باید روحیه و حس تعاون و هم‌فکری را در دانش‌آموزان تقویت کنند. برای نیل به این مهم، معلمان خود باید پژوهشگر باشند. با جان و دل در اجرای پژوهش‌ها با دانش‌آموزان مشارکت کنند و در صورت لزوم، به یاری آنان برسانند. پژوهش‌های سرگرم‌کننده

زیرنویس
1. StenHouse
2. Hopkins

منابع
۱. هاپکینز، دیوید. پژوهش در کلاس درس (راهنمای معلمان). ترجمه‌ی مسعود وفایی عراقی و سیدعلی اکبر مرعشی. دفتر پژوهش‌های فرهنگی. تهران. ۱۳۸۴.
۲. قاسمی، پویا، اقبال. راهنمای معلمان پژوهنده. معلم پژوهنده کیست؟ پژوهش در عمل چیست؟ نشر اشاره. تهران. ۱۳۸۲.
۳. منصورعلی، حمیدی. نگاهی به دانش پژوهی و پژوهش‌آموزی در ایران. فصل‌نامه‌ی علوم انسانی. دانشگاه الزهرا (س). شماره‌ی ۳۱-۳۰.
4. www.fekreno.org